

Do jednadvacátého století vstoupila vyspělá část světa s obavami. To samo o sobě není až tak zarážející: v osmdesátých letech jsme se báli třetí světové války, v devadesátých klimatických změn a nyní je to obava z neviditelného nebezpečí terorismu a střetu civilizací. Staré hrozby nemizí, jen mění kabát, image a prostředky. Zarážející není, cynicky řečeno, ani to, že většina lidstva vstoupila do nového tisíciletí se staronovými existenciálními starostmi: kde sehnat dřevo na otop, pitnou vodu, něco k jídlu pro rozvětvenou rodinu. Není to zarážející proto, že to neodporuje obecně sdílené víře vyspělého světa o cestě k pozemské blaženosti roubené technologickým rozvojem a odideologizovaným vědeckým poznáním, na které jsou někteří běžci rychlejší a jiní zaostávají. Zarážející je fakt, že mezi našimi nespornými úspěchy v cestě za blahobytem a hrozbami, které jsou zdroji globálně sdílených obav, existuje příčinná souvislost. V následujícím článku se pokusím nastínit podíl technologií sběru a přenosu informací a informační práce obecně na celém tomto procesu úspěchů a selhání, naděje i strachu.

Přirozenou snahou každého organismu i druhu je zorientovat se ve světě a předat získané zkušenosti svým potomkům. Lepší pochopení struktury bytí znamená vyšší šanci přežití, účinnější metody sběru a přenosu informací potom vnitrodruhovou i mezidruhovou výhodu. Po milionech let, kdy se metody přenosu a sběru informací omezovaly na reprodukci DNA a případně učení, vynalezli naši předchůdci geniální způsob, jak získané informace vyjádřit a komunikovat – jazyk a později dokonce způsob, jak je ukládat do externích „databank“ – písmo. Rozvoj jazyka byl impulsem pro rozvoj myšlení, rozvoj písma impulsem pro mezilidskou spolupráci v prostoru i v čase na odvěkém úsilí všeho života: porozumět světu (sběr a vyhodnocování informací) a tyto zkušenosti předat dál (přenos). Vznik písma inicioval poměrně rychlý vývoj různých forem jeho uchování a přenosu, od tesání do kamene po kódování do nul a jedniček, od nejstarších knihoven po dnešní globální informační infrastrukturu či noosféru [1].

Efektivní a stále se rozvíjející mechanismy práce s informacemi daly lidstvu významnou evoluční výhodu, která přinesla své ovoce: geometrický nárůst populace, prodloužení lidského věku, nižší dětskou úmrtnost ... Používané informační systémy, mechanismy či technologie – typickým představitelem byly po větší část historie knihovny – tak byly nazírány jako světélka pokroku a majáky šťastných zítřků, prosvětlující temnotu bídy a barbarství. Na pozadí úspěchů zůstával i rub technologií založených na pojmové komunikaci: vzhledem k tomu, že svět je nepoznatelný, je jeho interpretace pomocí jazykových struktur vždy pouze zkrácená a obraz světa, který pomocí našich informačních technologií vykreslujeme, nepřesný, nejistý a pomíjivý.

Problém rozdílů mezi bytím a existencí, mezi tím, že věci se nějak jeví, ale jejich podstata je odlišná, nezůstal

samozejmě lidskému myšlení utajen. Přinejmenším od Platóna je problém poznatelnosti světa jednou ze základních nitek filozofického myšlení. Dlouhá řada myslitelů a filozofických škol pojmenovávala závoje, které nám skrývají noumenon, věci takové, jaké jsou. Pro Kanta to byly určité vrozené apriorní formy našeho myšlení, pro strukturalisty jazyk, Kuhn poukazoval na svírající rámec paradigmatu vědeckých představ doby, Foucault mluvil v širším smyslu o epistemologickém rámci společenského rozlišování mezi normalitou a abnormalitou, Heidegger o „upadlosti dasein“ do jakýchsi kolektivně zprůměrovaných představ o světě, Husserl o jistém klamu zdánlivé objektivitě vědeckého poznání ...

Již Sókratés a Platón si uvědomovali, že nemá-li při mezilidské komunikaci dojít k úplné zvlí a sofistické relativizaci v duchu postmoderního hesla „anything goes“, je zapotřebí uchovat vztah mezi informacemi a logem, Capurrovou terminologií [2] pak řečeno: nezapomenout ve jménu rozvoje horizontální (volně šířené a pozměnitelné) komunikace na její vertikální (autoritativní, pravdivost potvrzující) rovinu. Sémantické informace [3], které si vyměňujeme při komunikaci a ze kterých stavíme svůj obraz světa, musí čerpat své odůvodnění z informací strukturních – tj. ze skutečné struktury světa či logu v terminologii antické filozofie.

Trápením i výzvou lidské civilizace je, že staví na určitých interpretacích světa, které jsou používány pro legitimizaci společenských institucí a jsou proto účelově považovány za přesný odraz reality, ztotožňování sémantických informací se strukturními se ale stále znovu a znovu ukazuje jako neudržitelné.

Dobové informační technologie a systémy (například knihovny [4]) hrají v tomto procesu klíčovou a současně vysoce ambivalentní roli. Na jedné straně jsou nazírány jako spolutvůrce a garant určité preferované interpretace reality, určitého řádu, na straně druhé komunikace informací odhaluje propast mezi preferovaným systémem sémantických informací a tušenou realitou a společenský řád tak stále narušuje. Tato ambivalence dostává knihovny do nezáviděníhodné situace, kdy jsou na jedné straně podezřívány a perzekuovány státní mocí a na straně druhé napadány a ničeny těmi, kteří pociťují společenský řád jako přespříliš tísnící, přilíši se vzdalující pravdě (tj. tušené vazbě mezi sémantickými a strukturními informacemi). Podobnou ambivalenci můžeme nakonec vidět i u dominantní informační technologie současnosti – internetu. Internet je bezesporu využíván garanty dominantní na ekonomii a blahobyt zaměřené ideologie, současně je dobře viditelná snaha státní mocí o jeho regulaci. Na straně druhé je internet využíván i těmi, kteří se současným společenským řádem nejsou spokojeni (například anarchisté, náboženští fundamentalisté), kterým slouží k útokům a podrývání systému (často právě napadáním a narušováním jeho struktury).

Interpretace světa založené na náboženství nastoupily v západním světě cestu ke svému konci po všeobecném přijetí Occamova nominalistického oddělení víry a rozumu, po krátkém období svého oživení v baroku byla důvě-

ra v oprávněnost legitimizace uspořádání společnosti vírou rozleptána konfrontací s jinými náboženskými systémy a s vědeckými poznatky. Víra zůstala zachována, ale přestala být rámcem poskytujícím jednoznačný výklad světa. Novodobá spiritualita New Age je sama mnohem spíše hledáním a nejistotou, než odpovědí. Devatenácté a dvacáté století se pokusilo hledat cestu k logu po Platónově vzoru organizováním společnosti na společensko-vědní interpretaci reality. Miliony mrtvých v Sovětském svazu, na bojištích druhé světové války či v Kambodži prokázaly falešnost této metody.

Velké naděje byly vkládány do exaktních věd a ekonomie: víra v nalezení objektivního popisu světa (scientismus) byla doprovázena vírou, že na tomto objektivním poznání bude možné založit společnost rozumu a blahobytu. Ale ani exaktní vědy nebyly schopny tento úkol splnit: představa o oddělení subjektu a objektu při poznávání byla zpochybňována již od počátku 20. století Husserlem, vědecký popis reality stále zůstával zjednodušeným odrazem reality a snaha vydávat jej za její přesný odraz vedl ke „zničení věci“ [5]: svět nelze bezesbýtku popsat komplexem rovnic ani výčtem elementárních částic. Vědecko-racionální epistémé, které mělo své kořeny v pracích Newtona, Descarta či Galileiho, sice urychlilo růst materiálního blahobytu západní kultury, jeho odvrácenou stranou ale bylo jisté „odkouzlení světa“ a s ním související neohleduplný vztah k životnímu prostředí. Výpočetní technika deformovala podle Heideggera [6] řeč z její původní role spojovacího můstku mezi bytím a námi na pouhý nástroj přenosu informací, Heidegger se vůbec staví vůči technické civilizaci dost kriticky, přestože Capurro [7] se snaží ostří jeho kritiky otupit.

Tak jako reakcí na selhání univerzality nábožensky orientované interpretace světa byl příklon k popisu vědecko-racionálnímu, je reakcí na selhání tohoto epistémé jednak příklon k iracionalitě New Age, jednak postmoderní relativismus a odmítání jakýchkoliv „metanarativních příběhů“ [8]. Lyotardova kritika univerzálních popisů světa, využívaných pro legitimizaci jakýchkoliv forem politického násilí, pokračovala přes skepsi k univerzalitě vědeckého popisu reality, zachycení pravdy jako takové (Derrida) i k jakékoliv univerzální etice. Tato skepse a relativismus nejsou podmíněny pouze selháním předchozích pokusů o nalezení univerzálního popisu světa, ale i prudkým rozvojem informačních technologií, jejichž ambivalence ve vztahu k řádu (nastolení a udržení určité interpretace reality) a chaosu (věčné narušování řádu) vystoupila v době masmédií a internetu prudce do popředí. Jednotlivé interpretace světa vyvstávají a opět zanikají bláznivou rychlostí v konfrontaci s jinými, tak jako v indické mytologii vznikaly a hroutily se světy kolem nou tančícího boha Šivy.

Rezignace na hledání vertikálního rozměru komunikace, vztahu mezi sémantickými a strukturními informacemi, vede k bujení virtuálních světů. Sémantické informace nečerpají své opodstatnění z informací strukturních, ale samy ze sebe, vznikají systémy znaků, které se spolu, jak si povšiml Baudrillard [9], nekontrolovaně kříží, což

vede k jistému smísení reality se simulací, ve které již není srozumitelné, co je pravda a co nikoliv. To, co se zdálo být specifikem totalitních režimů, totiž vytváření newspeaku, jazyka, ve kterém znaky ztrácejí svou vazbu k realitě, se ukázalo být i rysem svobodné informační společnosti. Havlův [10] zelinář, vyvěšující si nad svůj krámeček heslo „Proletáři všech zemí spojte se“, se v něčem podstatném shoduje se spořádaným postmoderním občanem, spokojeně večerícím při zprávách o válce v Bosně: oba upřednostňují život v jisté formě simulované reality, pro oba ztrácejí znaky svůj význam a stávají se hrou, v životě obou vytlačila nezávazná forma horizontální komunikace svůj vertikální ráz hledání pravdy.

Nejnázorněji je moc sémantických informací vytvořit uzavřený systém předstírající, že je světem, vidět na příkladu virtuálních měst MOO [11], společenství, kde je prostředí generováno počítačovými algoritmy a obyvatelé zde vystupují pod maskou zvoleného grafického symbolu – avatara [12]. V MOO vznikají společenské struktury podobné těm z reálného světa, který začíná být nazírán jako méně atraktivní. Je zde možné uspokojovat své společenské, mocenské či agresivní ambice, navazovat přátelství i sexuální vztahy. *Everything is possible but nothing is real*. V MOO ztratily znaky zcela svůj kontakt s realitou, sémantické informace se staly informacemi strukturními.

Z této hyperreality [13], která má tolik společného se stereotypním a neautentickým modelem života, popisovaným Heideggerem, Camusem a dalšími filozofy 20. století, může být člověk vytrhnout existenciálními prožitky: chvílemi, kdy se opona každodennosti protrhne a umožní zahlédnout dosud zakrývané bytí. Takovým existenciálním prožitkem pro Havlova zelináře mohla být listopadová revoluce, pro mnohé Američany tragické události ze září 2001. I sebesilnější existenciální prožitky se ale nakonec propadnou zpět do hyperreality: přenos informací je především byznysem, smyslem dnešních informačních služeb není hledat pravdu (ostatně žijeme v době, která v pravdu nevěří), ale pouze přenášet a prodávat informace [14]. Paradoxně totiž i v postmoderní době zůstala jedna část předchozího metanarativního příběhu zachována: totiž legitimizace společenské praxe ekonomickými zájmy. Zkomercionalizování informačních technologií a služeb je velkou změnou, kterou do jejich vývoje 20. století přineslo: jestliže dříve byl hlavní tlak na informační služby veden státní mocí ve jménu udržení stávající ideologie, je hlavním imperativem pro jejich činnost ve století jednadvacátém komerční úspěšnost.

Je zajímavé si uvědomit, že současný střet mezi islámským fundamentalismem a západní kulturou je střetem mezi ideologiemi, z nichž každá čerpá své odůvodnění z té druhé. Jestliže postmoderní relativismus pramení z kritiky neudržitelnosti metanarativních příběhů, čerpá fundamentalismus z kritiky etického relativismu postmoderny. Je totiž zřejmé, že ani sebedokonalejší rekonstrukce všech snah o univerzální interpretaci světa není řešením (tím spíše, že v postmoderní éře hraje částečně roli metanarativního příběhu jakýsi „ekonomismus“). Z postmoderního relativismu uniká něco podstatného, právě ono hledání verti-

kálního rozměru komunikace, Sókratovo, Platónovo, Patočkovo hledání logu, řádu věcí, pravdy. To, co chybí, není nalezení ani kodifikování nějaké nové, univerzálně platné formule, podstatnější je absence vlastního aktu hledání. Takovým hledáním byla Husserlova či Heideggerova snaha o fenomenologickou redukci a zahlédnutí fenoménu – věcí takových, jaké se nám dávají, či v jiné kultuře úsilí zenových mistrů o odhrnutí pojmového obalu reality a vnímání čistého bytí. Vhodným prostředím pro fenomenologickou redukci je podle Koháka [14] lidmi nestvořený svět – příroda, která žije podle vlastního řádu, který je v ní ve chvílích mlčenlivého naslouchání, rozpoznatelný. Pobývání v přírodě je cestou, jak znovu uvést svůj život do souladu s přirozenými fenomény, které ho doprovází: dobrem, zlem, pravdou, lží ...

Je absurdní chtít kvůli naslouchání přírodě zavrhnout vědu či technickou civilizaci, je však nesmírně prospěšné uvědomit si, že přes nespornou užitečnost a prospěšnost vědeckého popisu světa se pravda neskrývá v databázích a na internetu, ale pod noční oblohou. Je jisté zásluhou postmoderny, že poukázala na neudržitelnost ideologických interpretací realit, je však nutné porozumět, že mezi dobrem a zlem, pravdou a nepravdou, realitou a virtualitou je rozdíl, byť je mnohdy komplikované ho přesně určit. Je výzvou pro všechny, kteří mají s informačními technologiemi co činit, aby se znovu podíleli na hledání virtuálního rozměru komunikace a nezapomínali pro informace jako obchodní artikl na informace jako můstek spojující náš obraz světa s tušeným bytím. Technologie sběru a přenosu informací, které jsme vymysleli, nás přivedly k výšinám úspěchů a současně na dosah propastí pádů. Strach, který nás přivedl do jednadvacátého století, by nás neměl paralyzovat: je to výstražné znamení, které nám říká, že něco děláme špatně. Je třeba umět se z něj poučit.

Poznámky:

- [1] Pojem „noosféra“ je spjatý zejména s úvahami Pierra Teilharda de Chardin, který jimi myslel předvídaný vznik sféry lidského vědění vznikajícího globálním propojováním informačních zdrojů.
- [2] Capurrovo rozlišování mezi horizontální a vertikální komunikací je dobře patrné na jeho historické analýze. V předsókratovském období „mýtu“ převažoval vertikální model komunikace: zpráva měla charakter poselství předávaného božskými či svět-skými autoritami. V klasickém období byl tento model narušen: poznání se stalo otázkou diskuse, společně hledaným logem (dialog). Pokud se ale diskuse neměla stát svévolí, jako se to stávalo sofistům, nesměl horizontální komunikační model ztratit ze zřetele vertikálu: dimenzi přesahující pravdy, jejímž garantem byl Sókratovi vnitřní hlas svědomí – daimonion. Současná doba jakoby na tuto vertikálu zapomněla. Není-li žádná „vyšší garance pravdy“, může být pravdou cokoliv a tedy vlastně nic. Podrobněji viz CAPURRO, Rafael. *On the Genealogy of Information* [online]. Poslední aktualizace 2000–

05–27. Dostupné z: <http://v.hbi-stuttgart.de/~capurro/cottinf.htm>.

- [3] Rozlišování mezi sémantickými a strukturními informacemi viz ŠMAJS, Josef. *Drama evoluce : Fragment evoluční ontologie*. Praha : Hynek, 2000. 188 s.
- [4] Pojem „informační technologie“ zde chápu dost široce, tj. jako všechny prostředky používané pro přenos informací. To znamená např. také internet, jazyk, gesta ... Informační technologii v tomto pojetí jsou vlastně i informační služby a systémy, tj. služby a organizace zaměřené na přenos a zpřístupňování informací. V textu se nicméně snažím mezi těmito pojmy rozlišovat na těch místech, kde chci zdůraznit lidskou aktivitu v procesu komunikace informací.
- [5] O zničení věcí viz eseje: HEIDEGGER, Martin. *Věk. In Básnický bydlí člověk*. Praha : Oikumené, 1993, s. 7–35.
- [6] Doslova: „V současné epoše získává však následkem chvatu a všednosti každodenního mluvení a psaní stále rozhodnější převahu jiný vztah k řeči. Domníváme se totiž, že i řeč, tak jako všechno ostatní, s čím každodenně přicházíme do styku, je pouhým nástrojem, a to nástrojem dorozumívání a přenosu informací. Tato představa řeči je nám dnes tak běžná, že si sotva všimneme její cizí, nepřátelské moci. Zatím však tato děsivá cizota vychází stále zřetelněji najevo. Představa řeči jako nástroje pro přenos informací dospívá dnes do krajnosti. (...) Stroj na řeč ve smyslu technického zařízení, jako jsou počítače a překládací stroje, je něco jiného než stroj mluvící. Ten známe v podobě přístrojů, které naši řeč zachycují a opět reprodukují a které tudíž do řeči samé nezasahují. Stroj na řeč naproti tomu reguluje a odměřuje na základě svých strojových energií a funkcí již sám možný způsob našeho používání řeči. Stroj na řeč je – a především ještě bude – jedním ze způsobů, jak moderní technika rozhoduje o podobě řeči a jak si podmaňuje svět řeči jako takový. V popředí se zatím stále udržuje zdání, jako by člověk ovládal stroj na řeč. Spíše je však pravdou, že stroj na řeč si bere řeč do práce a ovládá tak bytí člověka“. HEIDEGGER, Martin. *Hebel – domácí přítel*. In *Básnický bydlí člověk*. Praha : Oikumené, 1993, s. 158–9.
- [7] Podle Capurrovy analýzy upozorňuje Heidegger na ambivalentní charakter technologií: na jedné straně prostředku k odhalování bytí, na straně druhé nástroje k manipulaci s věcmi. Obdobně mohou být podle Capurra nazírány i informační technologie: jde o to, nepovažovat je za pouhý nástroj, ale za moderní perspektivu našeho spolubytí ve světě. Heideggerův explicitní názor na výpočetní techniku ale byl, jak upozorňuji v textu, negativní. CAPURRO, Rafael. *Informatics and Hermeneutics* [online]. [cit. 2001–09–04]. Dostupné z: <http://v.hbi-stuttgart.de/~capurro/floyd.htm>.
- [8] Pojem „metanarativní příběh“ jako označení pro určitou univerzální interpretaci světa použil J. F. Lyotard.

- [9] Pro simulovanou iluzi reality používá Jean Baudrillard také pojem „simulakrum“. (Simulakra je dosaženo po setření rozdílu mezi znakem a tím, na co odkazují v reálném světě.)
- [10] Havlova analýza upadání jazykových projevů má svoje kořeny v Heideggerově analýze „řeči“, jakožto převládajícího módu komunikace *dasein* upadlého do neautentického „ono se“ a v návazných pracích Jana Patočky. HAVEL, Václav. *Moc bezmocných. In O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990, s. 55–133.
- [11] MOO - Multi - Users Dungeon Object Oriented (Objektově orientované MUD), virtuální online města a společenství. Analýzou sociálních vztahů v MOO se zabývá např. SULER, John <suler@voicenet.com>. Department of Psychology. Rider University. *The Psychology of Cyberspace [online]*. [cit. 2001–02–20]. Dostupné z: <http://www.rider.edu/users/suler/psycyber/psycyber.html>.
Aplikaci Baudrillardových tezí na prostředí cyberspace a MOO: NUNES, Mark. *Baudrillard in Cyberspace : Internet, Virtuality, and Postmodernity [online]*. [cit. 2001–09–18]. Dostupné z: <http://www.uta.edu/english/apt/collab/texts/cyberspace.html>.
- [12] Analýza avatarů: SULER, John <suler@voicenet.com>. Department of Psychology. Rider University. *The Psychology of Cyberspace [online]*. [cit. 2001–02–20]. Dostupné z: <http://www.rider.edu/users/suler/psycyber/psycyber.html>.
- [13] Hyperrealita – pojem používaný Jeanem Baudrillardem pro označení světa, ve kterém znaky odkazují samy na sebe bez odkazu na realitu.
- [14] Samozřejmě že ne všechny informační služby jsou nabízeny komerčně: velikou zásluhou veřejných knihoven je právě to, že nezprostředkovávají informace pro zisk, ale ve jménu ideálu šíření poznání. Je ale dobré zamyslet se nad povahou informací, které veřejné knihovny (či jiné neziskové organizace) předávají. Nejde pouze o rutinní zprostředkovávání relevantních informací? Jde knihovnám o účast na hledání pravdy nebo jen o vysokou míru relevance nalezených dokumentů?
- [15] KOHÁK, Erazim. *The Embers and the Stars : A philosophical inquiry into the moral sense of nature*. Chicago; London : The University of Chicago, 1984. 269 s.

Literatura:

- BAUDRILLARD, Jean, THIBAUT, Claude. *Baudrillard on the New Technologies : An interview with Claude Thibaut [online]*. 1996–03–06. Dostupné z: <http://www.uta.edu/english/apt/collab/texts/newtech.html>.
- CAPURRO, Rafael. *Informatics and Hermeneutics [online]*. Poslední aktualizace 2000–05–28. [cit. 2001–09–04]. Dostupné z: <http://v.hbi-stuttgart.de/~capurro/floyd.htm>.
- CAPURRO, Rafael. *On the Genealogy of Information [online]*. Poslední aktualizace 2000–05–27. Dostupné z: <http://v.hbi-stuttgart.de/~capurro/cottinf.htm>.
- HAVEL, Václav. *Moc bezmocných. In O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990, s. 55–133.
- HEIDEGGER, Martin. *Bytí a čas*. Praha : Oikumené, 1996. 477 s.
- HEIDEGGER, Martin. *Věc*. In *Básnický bydlí člověk*. Praha : Oikumené, 1993, s. 7–35.
- HEIDEGGER, Martin. *Hebel – domácí přítel*. In *Básnický bydlí člověk*. Praha : Oikumené, 1993, s. 135–161.
- HUSSERL, Edmund. *Idea fenomenologie*. Praha : OIKOYMENH, 2001. 103 s.
- LYOTARD, Jean-Francoise. *O postmodernismu*. Praha : Filozofický ústav Akademie věd ČR, 1993. 206 s.
- KOHÁK, Erazim. *The Embers and the Star : A philosophical inquiry into the moral sense of nature*. Chicago; London : The University of Chicago, 1984. 269 s.
- NUNES, Mark. *Baudrillard in Cyberspace : Internet, Virtuality, and Postmodernity [online]*. 1995. [cit. 2001–09–18]. Dostupné z: <http://www.uta.edu/english/apt/collab/texts/cyberspace.html>.
- PATOČKA, Jan. *Úvod do fenomenologické filosofie*. Praha : OIKOYMENH, 1993. 189 s.
- RANKOV, Pavol. *Teilhard de Chardin a informačná spoločnosť : Informácie bez sveta či svet bez informácií? In Infos 2000 [online]*. 2000, č. 2. Dostupné z: <http://www.aib.sk/infos/infos2000/2.htm>.
- SULER, John <suler@voicenet.com>. Department of Psychology. Rider University. *The Psychology of Cyberspace [online]*. 1996. [cit. 2001–02–20]. Dostupné z: <http://www.rider.edu/users/suler/psycyber/psycyber.html>.
- ŠMAJS, Josef. *Drama evoluce : Fragment evoluční ontologie*. Praha : Hynek 2000. 188 s.
- WELSCH, Wolfgang. *Naše postmoderní moderna*. Praha : Zvon, 1994. 198 s.

Za cenné připomínky k tomuto článku děkuji prof. J. Cejpkovi.

Jan Činčera
Vyšší odborná škola informačních služeb
v Praze